

Церковнослов'янізми з богослужбово-обрядовою семантикою в українській мові XVI–XVIII ст.

ЮРІЙ ОСІНЧУК

Yuriy OSINCHUK, Відділ української мови, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, вул. Козельницька, 4, UA-79026 Львів
Department of the Ukrainian Language, I. Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies, Lviv
E-mail: osinchuk@gmail.com

(Received: 11 April 2018; accepted: 31 August 2018)

Abstract: In this paper, the author analyzes the structure, word formation, and meaning of Church Slavonic lexical elements with semantics of worship and rites on the basis of secular written documents which served as a source for the *Dictionary of the Ukrainian language in the 16th and the first half of the 17th centuries* and for the *Historical Dictionary of the Ukrainian language* edited by Ye. Tymchenko. The use of Church Slavonic lexicalized phrases and idioms are also studied. The development of semantics of Church Slavonic words in present-day Ukrainian and in liturgical practice is considered as well.

Keywords: Ukrainian language, Church Slavonic elements, liturgy, worship, rites

Велику й значну роль у житті українського народу завжди відіграла релігія, що «наклала помітний відбиток на його світовідчуття й поведінку, сформувала ідеали й ціннісні орієнтири, уплинула на моральні засади, знайшла відображення в традиціях і звичаях» (Баран 2013: 34). Християнське вірування, обряди та релігійна практика українців віддзеркалені в релігійній лексиці, що є однією з найдавніших груп і невід'ємним складником української лексичної системи. Ця лексика в діахронному та синхронному аспектах була об'єктом наукового вивчення багатьох українських мовознавців (Ворона 2014, Мирончук 2014, Пишна 2016). Однак ці праці не вичерпують проблем, пов'язаних із вивченням релігійної лексики. Актуальність дослідження зумовлена потребою поглибленого вивчення релігійної лексики в українській мові XVI–XVIII ст., зокрема на матеріалах «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та «Історичного словника українського язика» за ред. Є. Тимченка. Зауважмо, що ілюстративний матеріал залучатимемо тільки зі світських пам'яток названих лексиконів.

У межах української релігійної лексики виділяємо назви церковних богослужінь, таїнств, обрядів, священнодій і їхніх складників. Такі церковні найменування ми визначаємо як богослужбово-обрядову лексику. Об'єктом нашого дослідження стали церковнослов'янські слова, які вказують на богослужіння чи пов'язані з ним. Мета пропонованої статті – виявити та проаналізувати церковнослов'янську лексику з богослужбово-обрядовою семантикою у вищевказаних джерелах. Реалізація мети передбачає розв'язання таких

завдань: розглянути походження та функціонування цієї лексики у староукраїнський період; простежити розвиток семантики церковнослов'янізмів у сучасній українській мові; зафіксувати вокабули з новою чи розширеною внаслідок використання слів у переносному значенні семантикою; простежити вживання церковнослов'янізмів у стійких і лексикалізованих словосполученнях тощо.

Церковнослов'янська лексика, успадкована українською мовою XVI–XVIII ст., – «необхідний і звичний компонент її лексико-семантичної системи» (Полюга 1991: 58). У писемних пам'ятках зазначеного періоду, зокрема світських, засвідчено значний масив церковнослов'янізмів різних частин мови. Найбільш стійкою тематичною групою церковнослов'янських слів є лексика, пов'язана з богослужіннями, обрядами та священнодіями.

Загальновідомо, що одним із важливих складників вияву християнської віри в церковній практиці українців виступає богослужіння. Головне добове богослужіння – Літургія. Божественна Літургія – це спільна молитва, під час якої «за участі вірян звершується таїнство Євхаристія, коли Ісус Христос руками та служінням священика приносить безкровну Жертву – перемінює хліб у Своє Тіло, а вино у Свою Кров, причащаючись якими віряни єднаються із Спасителем» (Кудеревко 2012: 17).

Українські писемні пам'ятки XVI ст. фіксують церковнослов'янізм *жертва* < стсл. жрътва, пов'язане з жрьжъ 'приношу жертву'; пор. в інших слов'янських мовах: р. болг. *жертва*, др. *жертва*, п. *žertwa*, *žartwa*, ч. слц. *žertva* (з рос.), вл. *žertwa*, м. *жртва*, *жертва* (ЕСУМ 2: 194); корінь стсл. жрътва, жрътва походить від праїндоеврейського *ger- (ЕССУМ 2: 39). Лексема *жертва* поряд із давніми значенням 'за релігійними обрядами – предмет або жива істота, яких приносили як дар богам) жертва'; 'жертвоприношення' у староукраїнській мові розвинула богослужбово-обрядове 'Служба Божа; моління': «Если жертву уставичную службу Божественную антихристь имеет згладити, якось вышей слышалъ, тогда сегодняшние геретикове мусеть быть не послѣднѣйшіе слуги антихристовы и посланцы» (Вільна, 1595) (СУМ XVI–XVII 9: 146).

Світські джерела досліджуваного періоду містять словосполучення *жертвы* (*жертву*) *прыносити*, яка акумулює у собі семантику 'відправляти службу Богу, молитися': «А тутъ нехай каждый ясне обачить еслиже пуркгаторія хто не вѣруеть тогда напрасно за усопшихъ молитвы и жертвы прыносятъ» (Вільна, 1595); «Другая: не верыти, ижъ есть чыстець. А для чоужъ за умерлые молитвы делаютъ, памети справують, И жертву светую прыносять?» (Вільна, 1599) (СУМ XVI–XVII 9: 146).

Особливої богослужбово-обрядової семантики набуває слово *жертва* в словосполученнях *жертва безъкровная*, *безкровная жертва* '(у християнському культі – хліб і вино, які символізують тіло і кров Ісуса Христа) безкровна жертва': «И для тогожъ называемъ въ литургиии светой тую светую (службу) – жертвою безкровною» (Вільна, 1599); «гды... до великой церкви Василии царъ вшоль, абы ся безкровной жертвы причастиль, отъ фотія пат-

ріархи не былъ допущень, которій его мужебійцемъ называлъ» (Київ, 1621) (СУМ XVI–XVII 9: 146). У богословських працях звернено увагу на тому, що «євхаристичне Тіло й Кров – не тільки символічний спогад про минулу подію; символ цей є реальність есхатологічного світу, в якому живе Христос» (СББ 1996: 271).

Оказіонально засвідчено сполуку *жертва святыхъ* ‘самопожертвування, смерть за віру в Христа’: «Такъ оумереть мнѣ мило (мовить до насъ) якъ к' Бг҃ѣ жертва стыхъ дорогѣ беретъ» (Вільна, 1620) (СУМ XVI–XVII 9: 146–147).

Від слова *жертва* пам'ятки староукраїнської мови фіксують низку похідних церковнослов'янізмів, які зберегли свою первинну семантику: *жертвенъ* (< стсл. *жрътвьнъ*) ‘(призначений для принесення жертви) жертвовний’: «р҃гачитес, сосудъ же(р)твенъ» (1642) (ЛС 1973: 331); *жертвенникъ* (стсл. *жрътвьникъ*) ‘(стіл, призначений для здійснення проскомідії) жертвовник’: «у церкви zostался злодей... у вѣ олтари скрився, взяли изъ жертвенника серебряный котелецъ и иные сосуда побрала» (поч. XVII ст.) (КСУМ XVI–XVII); *жертвище* (стсл. *жрътвище*) ‘(місце, де язичники приносили богам офіру) жертвовник’: «тогожь и Божое помочи есть обнажонъ, гды отъ идоложерцовъ пойманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ливанъ на жертвище и даль хвалу бѣсомъ» (1603) (СУМ XVI–XVII 9: 147).

Лексема *жертва* увійшла до реєстру «Словаря української мови» (Гринченко 1: 480). Нормативний словник сучасної української мови теж її подає (СУМ 2: 521), однак богослужбово-обрядова семантика ‘Служба Божа; Літургія’ слова *жертва*, зокрема у стійкому двочленному сполученні *Євхаристійна Жертва*, виражається тільки в церковно-обрядовій практиці та релігійній літературі: «Церква накладає на нас великий обов'язок брати участь у Євхаристійній Жертві (Літургії) в неділі і свята» (Катехизм 1990: 77).

Під час виконання священної *піднесення Святих Дарів*, яка є складовою частиною Літургії вірних, за вченням св. Церкви, відбувається жертвування Святих Дарів небесному Отцеві в ім'я всіх людей.

В українських пам'ятках XVII ст. зафіксовано церковнослов'янську лексему *възношеніє*, яка на основі свого первісного значення ‘піднесення вгору’ розвинула похідну семантику ‘(під час літургії) жертвопринесення’ (СУМ XVI–XVII 4: 185), що є калькою гр. *ἀναφορά* (СС 1994: 142): «Анафора, по словѣ(н)скѣ възношеніє или горѣносное, а то есть власне часть онаа Агнцѣ(м) на(з)вана(а)» (Київ, бл. 1619) (СУМ XVI–XVII 4: 185); «Анафора, по Славенску възношеніє или горѣносное» (XVII ст.) (ІСУЯ 1: 581).

Відзначмо, що значення ‘піднесення Святих Дарів (хліба й вина), які на Літургії підносять як жертву Господу; жертвопринесення’ у богослужбових пам'ятках досліджуваного часу передавало лексичне сполучення із занепадом редукованого *сватоє възношеніє*: «Іерей оубв творит' стое Возношеніє» (Служ. 1666: 178).

«Етимологічно-семантичний словник української мови» І. Огієнка лексему *возношення* подає як переклад до *анафора* (ЕССУМ 1: 63); пор. у релігійній літературі: *анафора* (із грецької *возношення* або *піднесення*) (Катехизм

2012: 126). Сучасні спеціальні словники української мови фіксують стійкі термінологічні сполучення: *піднесення Святих Дарів*, *святе піднесення* та ін. (СЦОТ 2001: 95); див. у релігійній літературі: *піднесення жертвоних Дарів* (КУДЕРЕВКО 2012: 41); «Ця церемонія піднесення Святих Дарів нагадує нам хвилину, коли Христос, приносячи в жертву Богу Отцеві Своє Тіло та Кров, умираючи на хресті голосно вигукнув: „Отче, у Твої руки віддаю дух Мій“» (КУДЕРЕВКО 2012: 42).

Із старослов'янської мови в українську запозичено складний термін *богомоліє* (*богомоліє*, *богомольє*) та його народнорозмовний варіант *богомолє* (< стсл. *вогомоліє* – МІКЛОСИЧ 1862–1865: 36), який в українських пам'ятках XVI–XVII ст., окрім значення ‘(приношення молитв Богові, поклоніння Богові) богомілля’, розвинув богослужбово-обрядове – ‘(відправа церковних служб) богомілля, богослужіння’: «положенъ бы(ст) сии ап(с)ль те(т)рь... въ вбители великаа лавры Де(р)мани... при еп(с)пе лѣ(ц)ко(м)... а в де(р)жаве и в богомо(л)и» (Дермань, 1538) (СУМ XVI–XVII 2: 142); «а то бы вша мл(с)ть рачили вчинити дла своего бѣгомольа и дешевного спсе(н)а паметаючи свѣое писа(н)є еже рече г(с)ди бл(с)ви и свѣти любаш(х) блѣголѣпие домѣ твое(г)» (Новогрудок, 1547) (КСУМ XVI–XVII); «на бѣгомоліє що вона сама в(т)казала дякови в(т) звонѣна, в(т) спѣвана, за свѣчки, дали(х)мо грошей ді» (Львів, 1607–1645) (СУМ XVI–XVII 2: 142).

П. П. Білецький-Носенко зафіксував слово *богомільє* з церковнослов'янським відповідником *богомольє* (Білецький-Носенко 1966: 58). До реєстру словника Є. Желехівського та С. Недільського увійшла форма *богомилє* та похідні: *богомільний*, *богомільниця* (ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ–НЕДІЛЬСЬКИЙ 1: 36). Словник нової української мови фіксує зі значенням ‘богомольє’ форму *богомилля* та деривати *богомільний*, *богомільниця* (Грінченко 1: 80). Лексикон сучасної української мови репрезентує слово *богомилля* з ремаркою *заст.* (СУМ 1: 209). Утім із семантичного погляду сучасний іменник *богомилля* не відповідає церковнослов'янському *богомоліє*.

Під час першої частини Літургії – Проскомидії «здійснюється приготування Дарів – хліба і вина, які в подальшому, під час здійснення таїнства Євхаристії, будуть особливим чином переіменовані в Тіло та Кров Христові і принесені в жертву Господу Богу за нас на відпущення гріхів та життя вічне» (КУДЕРЕВКО 2012: 19). У процесі приготування Євхаристійних Дарів священнослужитель розрізає просфори на часточки. Найголовніша із цих часточок, вирізана з першої проскомидійної просфори, перетворюється на Євхаристію на Христове Тіло. У староукраїнських текстах на позначення такої просфорної часточки фіксуємо церковнослов'янським *агнець* (*агнець*, *агнец* < стсл. *агньць* – ЕСУМ 1: 46) ‘частина проскури, яка виймається для жертвоприношення під час літургії’: «Яко мертвого трупа, оплатька глытають, а Христа живого в хлѣбѣ отмѣтають... Там правдивый агнець с костѣла изгнано, абы жидовскую пасху празновано» (к. XVI ст.); «Антідвронь, выкладається дәрь, то єсть Прѣсфоры оной з которой Агнець вынятый єсть, роздроблѣніє, и люде(м) прихѣдачи(м) // роздаваніє» (Київ, бл. 1619) (СУМ XVI–XVII 1: 72);

«Проскура з котрої агнец виймається, утробу Прчстої Бцы значит» (XVII ст.) (ІСУЯ 1: 398).

Зауважмо, що в староукраїнській мові первісне (старослов'янське) значення 'ягня' (СС 1994: 66) лексеми *agneць* почало витіснятися на периферію семантики новими похідними семантичними утвореннями: 'виріб з тіста у вигляді баранчика, що використовується в православнім обряді; паска'; 'частина проскури, яка виймається для жертвоприношення під час літургії'; *перен.* '(про безгрішну людину; про Ісуса Христа) лагідна, покірна жертвна істота'; *перен.* 'паства' (СУМ XVI–XVII 1: 72).

На позначення Святих Дарів, які освячуються на Літургії Василя Великого у Великий Четвер і зберігаються у дарохранильниці для причащення хворих упродовж року, українські писемні джерела XVI–XVII ст. засвідчують словосполучення *agneць дорочний, дорочный агнецъ*: «Въ дорочномъ агнъцу, которого посветившы у великий четвертокъ въ церкви Греческой звыкли хотвати, – але тежъ тамъ въ томъ сакраменте не целого Хрыста пріймують?» (1599) (ІСУЯ 1: 794).

Слово *agneць* виступало у ролі головного компонента і в інших стійких двочленних конструкціях: *agneць великодний, великоденный агнецъ* 'великодній баранець, паска'; *agneць божий, божий агнецъ* 'назва Христа' (СУМ XVI–XVII 1: 72).

Сучасна українська мова успадкувала церковнослов'янське *agneць* (СУМ 1: 17), однак його богослужбово-обрядове значення репрезентують тільки релігійні джерела та спеціальні словники: «Із просфори священник вирізає агнця і кладе його на дискос» (Катехизм 2012: 120); «Хоч роздроблення св. Агнця в теперішній формі є пізнішого походження, то сам обряд у своїй основі виводиться від Тайної Вечері, в описах якої згадується, що Христос „переломив хліб“ і так дав своїм Апостолам» (Соловій 1999: 394); «Священик роздробляє святий агнецъ на чотири частки, причащається сам і подає св. Тайни дяконові» (Словідський 2003: 597); *Агнець, Агнець евхаристійний, Агнець літургійний* 'частина першої проскомідійної просфори, яка під час Тайнства Євхаристії перетворюється в Тіло Христове' (СЦОТ 2001: 21).

Церковнослов'янська лексема *даръ* (< стсл. *даръ*; псл. *darъ*, пов'язане з *dati*, як *žirъ* з *žiti*, *pirъ* з *piti* – ЕСУМ 2: 12) на основі свого прямого значення 'подарунок' (СС 1994: 184) у староукраїнській мові утворила похідне богослужбово-обрядове – 'причастя; Святи Дари': «Антідвронъ, выкладаетъся даръ, то естъ Прѣсфори оной зъ котѣрой Агнець вынатыи естъ» (Київ, бл. 1619) (СУМ XVI–XVII 7: 180); «А инде дарами прстыи тайны называются» (XVII ст.) (ІСУЯ 1: 665).

Семантику слова *даръ* розширюють церковнослов'янські атрибутивні кваліфікатори: *божественный* (< стсл. *вожъствьнъ* 'божественний, божий' – СС 1994: 98), *честныи* (< стсл. *чьстьнъ* 'достойний, священний, святий' – СС 1994: 787). Сполучення *божественный даръ, божественныа дары, честныи дары* досліджувані джерела фіксують у значенні '(причастя) дар, дари': «и кто є(ст) то пригѣтовилса, пріймоує(т) бѣж(с)вѣнный даръ w(т) щѣнника»

(к. XVI – поч. XVII ст.); «в немъ бо са показали бж̄(с)твѣнныа дары» (Острог, 1581) (СУМ XVI–XVII 7: 180); «Ст̄ двоакій воход̄ от жертовника до олтаря, первый съ еугліемъ... в̄торый съ чстными дары» (XVII ст.) (ІСУЯ 1: 317).

Названі словосполучення активно функціонують у сучасній богослужбово-обрядовій практиці: «Після перенесення Божественних Дарів на святий престіл священник проказує Молитву принесення» (Служ. 2002: 101); «З північного боку від престолу розміщується проскомидійник..., на якому приготворяють чесні дари» (Катехизм 2012: 188).

Староукраїнська мова успадкували від старослов'янської слово *бдѣние* (< стсл. *бѣдѣнїе* 'пильність; увага' – суфіксальне похідне від дієслова *бѣдѣти* 'не спати; бути пильним, уважним', яке в свою чергу утворено за допомогою суфікса *-ѣти* від основи *бѣд-*, що має іє. характер від **bheudh-* 'пильнувати, не спати' – ЭСРЯ 2: 65–66), яке у сполученні з церковнослов'янським прикметником *всенощный* (< стсл. *всьєнощнѣнъ* 'всеношний; який триває цілу ніч' – СС 1994: 162) утворило термінологічне сполучення *всенощное бдѣние* (*бденіє*), що виступає еквівалентом грецького *ἀγρυπνία* (СС 1994: 103).

Цю словосполуку пам'ятки української мови XVII ст. фіксують як назву добового богослужіння – 'всеношна': «и в̄ частомъ прочитованію Книгъ забавлал̄са, чом̄ и ѿ са врема немалоє присмотрил̄... и долгимъ егв̄ постум̄ часты(м) и горячым̄ млтвам̄, Всенощном̄ бденію, и иным̄ працам̄ дховным̄» (Київ, 1623) (СУМ XVI–XVII 2: 33); «Агрипнія, Бденіє: [...] Тоесть пре(з) цѣл̄ю нощ̄ чѣтьє, млтвы пре(з) всю нощ̄ в̄ чѣлости бе(з) спана в̄ црк̄ви ω(т)правованыи. а ведл̄(г) чин̄ Црк̄вного называе(т)са, всенощное Бденіє» (ЛБ 1961: 172).

У процесі історичного розвитку обрядової лексики церковно-термінологічне сполучення *всенощное бденіє* замінив церковнослов'янським *всенощное* 'всеношна': «а бора(н) по иї аспрь штобы есте вси(и) ты(и) речи покупи(ли) и ѣчинили пра(з)ни(к) ѣ црк̄ви нашо(и) и всено(ш)ное» (Ясси, 1565); «Тогожь року декабрия 5 дня... почали служити всенощное» (поч. XVII ст.) (СУМ XVI–XVII 5: 30); «Не лѣнуймоса в̄ночи вставати и ходити до црк̄ви на всенощное на полунощницу, на оутрню» (XVII ст.) (ІСУЯ 1: 333).

Пам'ятки ділового стилю XVIII ст. із богослужбовим значенням фіксують форму *всеношна* (жіночий рід, мабуть, за аналогією до *служба*): «Служили всеношну на виханіє Христово» (1766) (ІСУЯ 1: 333). У словниках новоукраїнського часу подано форму *всеночне*, *всеношне* (ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ–НЕДІЛЬСЬКИЙ 1: 126). У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка зафіксовано фонетично українізований варіант *усеношна* (Грінченко 4: 355). СУМ документує лексему *всеношна* (*усеношна*) (СУМ 1: 764).

Зрідка у спеціальній літературі УПЦ КП натрапляємо на застарілу архаїчну форму *всенічне бдіння*. Це пояснюємо тим, що в церковній практиці УПЦ КП до сьогодні використовують церковнослов'янську мову, наприклад: «Всенічне бдіння починається великим повечір'ям» (Слобідський 2003: 626).

У XX ст. процес проникнення української лексики в церковно-термінологічну галузь спричинив появу нових лексичних відповідників: *всенічна*,

усенічна, всенічне, цілонічна, нічне чування, всенічне пильнування та ін. (СЦОТ 2001: 40); див. у релігійній літературі: «Всеношна складається з великого повечір'я, літії, утрени та 1-го часу» (ПЦК 1998: 29); «Всенічна починається Великим Повечір'ям» (УПЦК 2012: 6); «Цю частину Вечірні називають і литією, і всеночним» (Головацький 2007: 66); «Цілонічне чування перед кожною неділею» (Головацький 1979: 149); «Нічні чування відбуваються в навечір'я неділь та більших свят» (Головацький 1979: 78); «Таріль для всеночного пильнування» (Яворницький 1990: 206).

Грецька лексема *εσπέρα* 'вечірня служба; вечірня' послужила основою для семантичної кальки у старослов'янській мові, у якій на рід цієї служби вказувала лексема *вечѣръна* (< псл. *večerъ* від **veker*; споріднене з лит. *vakarą*, лтс. *vakars* та ін.) (ССЯ 1: 185, ЕСУМ 1: 366–367). Її успадкувала староукраїнська мова у формі *вечерня*.

Світські писемні джерела староукраїнського періоду свідчать, що слово *вечерня* 'вечірня служба церковна' *вечірня* активно використовували в українському письменстві XVI–XVIII ст.: «И тотъ съ пристоиноу учтивостью коли ся вечерня отправовала, взятъ естъ» (1598–1599) (ІСУЯ 1: 227); «В нашой церкви: обѣдня, вечерня, павечерница... славословіе, первый часъ...» (Вільна, 1608); «Вечѣрна, павечерна, которіи вси повинни ѡ(т)правитиса явственнѡ, а не потаѣмнѣ» (Київ, 1621); «П. Мигаль на га(н)ку в це(р)кви на(д) при(т)воромъ з пора(н)ку а(ж) до вече(р)нѣ не ѡдходячи трвалъ...» (Львів, 1633); «на кождый день... ѡ(т)правити... Часы, Вечѣрню, и Павечерню...» (Львів, 1646) (СУМ XVI–XVII 4: 7); «На вечерню клеплють въ било великое древяное» (XVIII ст.) (ІСУЯ 1: 89).

Відзначмо, що семантичну структуру лексеми *вечерня* було дещо ускладнено з появою видових щодо неї складених лексем: *вечерня малая*, *вечерня великая*, *вечерня повседневная*. Див. богослужбові пам'ятки XVII ст.: «Съ вечера съвершае(т) въ новой Цркви Малю Вечерню» (1646) (ТІМ 2: 75); «Времени приспѣвшѣ Великіа Вечерна, приходита Іерей съ Діаконом, и творита поклоненіа три пред образом Вл(д)ки Х̄а» (Служ. 1681: 2); «Начало Повседневной Вечерни творитъса пред Великими Враты» (Служ. 1681: 77). Отже, лексема *вечерня* виступала в ролі домінанти гіперо-гіпонімного ряду *вечерня – вечерня малая, вечерня великая, вечерня повседневная* (Осінчук 2009: 47–48).

В українській мові XIX – поч. XX ст. на вечірне богослужіння вживали кілька фонетичних варіантів: *вечурня* – «Абисте в суботу по вечернѣ не робили» (XIX ст.) (ІСУЯ 1: 228); *вечерня* (Білецький-Носенко 1966: 74, Желехівський–Недільський 1: 66); *вечірня* (Грінченко 1: 1441). У словнику української мови форму *вечерня* подано як нормативну, а *вечірня* зафіксовано як розмовну (СУМ 1: 344), пор. в церковно-обрядовій практиці: «У другій половині дня відправляється Вечерня Великої суботи» (ПЦК 1998: 51); «Вечірня закінчується читанням молитви св. Симона Богоприємця» (Слобідський 2003: 577); «Вечірня з коліноприклонними молитвами» (Катехизм 2012: 43); *вечірня, вечерня* (СЦОТ 2001: 33).

Отже, церковнослов'янськи з богослужбово-обрядовою семантикою – невіддільна частина лексичної системи староукраїнської мови, в якій вони набували і розвивали нові прямі та переносні значення. Розглянуті церковнослов'янські слова – здебільшого семантичні кальки із грецької мови, які активно вживалися в різних жанрах староукраїнського періоду, зокрема в поезії, ділових документах, полемічних творах, літописах тощо. Більшість цих церковнослов'янських слів без жодних семантичних змін активно функціонують в сучасній літературній українській мові та в церковно-богослужбовій практиці Східного обряду. До окремих з них виникли нові лексичні відповідники.

Джерела

- БЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО 1966 = БЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО П. П. *Словник української мови*. Київ, 1966.
- ГРИНЧЕНКО = ГРИНЧЕНКО Б. Д. (ред.) *Словарь української мови*. Т. 1–4. Київ, 1907–1909.
- ЕССУМ = ОГІСНКО І. *Етимологічно-семантичний словник української мови*. Т. 1–4. Вінніпег, 1979.
- ЕСУМ = *Етимологічний словник української мови*. Т. 1–6. Київ, 1982–2012.
- ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ–НЕДІЛЬСЬКИЙ = ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ Є., НЕДІЛЬСЬКИЙ С. *Малоруско-німецький словар*. Т. 1–2. Львів, 1885–1886.
- ІСУЯ = ТИМЧЕНКО Є. (ред.) *Історичний словник українського язика*. Т. 1. Вип. 1–2. Харків–Київ, 1930–1932.
- КАТЕХИЗМ 1990 = *Катехизм християнської віри*. Дрогобич, 1990.
- КАТЕХИЗМ 2012 = *Катехизм Української греко-католицької церкви. Христос – наша Пасха*. Львів, 2012.
- КСУМ XVI–XVII = *Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»*. Зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
- ЛБ 1961 = *Лексикон словенороський Памви Беринди*. Київ, 1961.
- ЛС 1973 = СЛАВИНЕЦЬКИЙ Є. *Лексикон латинський*. Київ, 1973.
- ПЦК 1998 = *Православний церковний календар*. Київ, 1998.
- СББ 1966 = ЛЕОН-ДЮФУР К. та ін. (ред.) *Словник біблійного богослов'я*. Львів, 1996.
- Служ. 1666 = *Служебник*. Львів, 1666.
- Служ. 1681 = *Служебник*. Львів, 1681.
- Служ. 2002 = *Служебник УАПЦ*. Львів, 2002.
- СС 1994 = *Старославянський словарь (по рукописам X–XI веков)*. Москва, 1994.
- ССЯ = *Словарь старославянского языка*. Т. 1–4. Репр. изд. Санкт-Петербург, 2006.
- СУМ = *Словник української мови*. Т. 1–11. Київ, 1970–1980.
- СУМ XVI–XVII = *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Вип. 1–16. Львів, 1994–2013.
- СЦОТ 2001 = ПУРЯЄВА Н. *Словник церковно-обрядової термінології*. Львів, 2001.
- ТПМ = МОГИЛА П. *Евхологон, або молитвослов, или требник*. Ч. 1–3. Київ, 1646.
- УПЦК 2012 = *Український православний церковний календар*. Львів, 2012.
- ЭСРЯ = *Этимологический словарь русского языка*. Вип. 1–11. Москва, 1963–2014.
- MIKLOSICH 1862–1865 = MIKLOSICH Fr. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae, 1862–1865.

Література

- БАРАН 2013 = БАРАН Г. В. *Мова української християнської віршованої молитви ХІХ – початку ХХІ ст.* Дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2013.
- ВОРОНА 2014 = ВОРОНА І. І. *Функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів в українських богослужбових текстах.* АҚД. Івано-Франківськ, 2014.
- ГОЛОВАЦЬКИЙ 1979 = ГОЛОВАЦЬКИЙ Р. *Пояснення Богослужень.* Рим, 1979.
- ГОЛОВАЦЬКИЙ 2007 = ГОЛОВАЦЬКИЙ Р. *Пояснення Богослужень.* Львів, ³2007.
- КУДЕРЕВКО 2012 = КУДЕРЕВКО Б. *Божественна Літургія у житті мирянина.* Львів, 2012.
- МИРОНЧУК 2014 = МИРОНЧУК О. Я. *Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови.* АҚД. Київ, 2014.
- ОСІНЧУК 2009 = ОСІНЧУК Ю. *Історія української богослужбово-обрядової лексики.* Київ, 2009.
- ПИШНА 2016 = ПИШНА Н. І. *Назви піснеспівів в українській мові (синхронно-діахронний аспект).* АҚД. Івано-Франківськ, 2016.
- ПОЛЮГА 1991 = ПОЛЮГА Л. М. *Українська абстрактна лексика ХІV – першої половини ХVІІ ст.* Київ, 1991.
- СЛОБІДСЬКИЙ 2003 = СЛОБІДСЬКИЙ С. *Закон Божий.* Київ, 2003.
- СОЛОВІЙ 1999 = СОЛОВІЙ М. *Божественна Літургія. Історія, розвиток, пояснення.* Львів, 1999.
- ЯВОРНИЦЬКИЙ 1990 = ЯВОРНИЦЬКИЙ Д. *Історія запорізьких козаків.* Т. 1. Львів, 1990.